

Cumhuriyet ve Arkeoloji Teması: Van İli Örneği

Republic and Archaeology Theme: The Case of Van Province

Erdal POLAT

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yuzuncu Yıl University, Department of Archaeology, Van, Türkiye
Van yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-2229-9819 / E-mail: erdalpolat@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Polat, E. (2023). Republic and Archaeology Theme: The Case of Van Province. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 404-412.

Polat, E. (2023). Cumhuriyet ve Arkeoloji Teması: Van İli Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 404-412.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 12 May / Mayıs 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 10 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 404-412

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Erdal POLAT).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kültürlerin kavşak noktası konumunda olan ve birçok imparatorluğa/devlete ev sahipliği yapmış olan Anadolu, bu imparatorlukların/devletlerin sosyal, siyasal, kültürel ve beşeri yaşanmışlıklarına şahit olmuştur. Söz konusu coğrafya birçok açıdan incelendiğinde bu yaşanmışlıklarda bazı dönüm noktaları olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanı tarihimizdeki en önemli dönüm noktası olmuş ülkemizin her bir alanına sirayet etmiştir. Ülkemize dair yapılan her bir çalışma Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde bir araştırmaya tabi tutulduğunda, Cumhuriyet'in getirdiklerine dair daha doğru bir okuma yapılabilir. Cumhuriyetin ilanı ile birçok alanda olduğu gibi arkeoloji alanında da yeni yol haritaları çizilmiştir. Yurt dışına gönderilen öğrenciler, hız kazanan kazı çalışmaları Cumhuriyet'in arkeolojiye dair bilim politikalarından olmuş, bu gelişmeler ülkemizdeki arkeoloji çalışmalarına yansımıştır. Van ili özelinde de görülen bu çalışmalarda birçok alanda kazının yapıldığı ve Van ilinin tarihi derinliğine ışık tutulduğu görülmüştür. Her ne kadar Cumhuriyet öncesinde de Van ilinde kazı çalışmaları yapılmış olsa da Cumhuriyet ile bu çalışmaların daha bilimsel bir boyut kazandığını söylemek doğru olacaktır. Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde kalan Van ilinde 1950 li yıllara kadar yapılmış arkeolojik çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmaların Cumhuriyet'in bilim politikalarından ne kadar etkilendiği Van ili örneğiyle saptanmıştır. Böylelikle Cumhuriyet ve arkeoloji teması Van ili örneğinde somutlaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Bilim politikaları, Van ili, Arkeolojik kazı/yüzey

Abstract

Anatolia, the crossroads of cultures and has hosted many empires/states, has witnessed the social, political, cultural, and human experiences of these empires/states. When the geography in question is examined from many perspectives, it is seen that there are some turning points in these experiences. The proclamation of the Republic has been the most crucial turning point in our history and has spread to every area of our country. A more accurate reading can be made about what the Republic brought when each study on our country is subjected to research in the form of pre- and post-republican. With the proclamation of the Republic, new road maps were drawn in the field of archeology, as in many other fields. The students sent abroad, and the excavations that gained momentum became one of the science policies of the Republic regarding archeology, and these developments were reflected in the archeology studies in our country. In these studies, which were also seen in the province of Van, it was seen that excavations were carried out in many areas, and these excavations shed light on the historical depth of the province of Van. Although excavations were carried out in the province of Van before the Republic, it would be correct to say that these studies gained a more scientific dimension with the Republic. In this study, archaeological studies carried out until the 1950s in the province of Van, which is within the borders of the Eastern Anatolia Region, are discussed. How much these studies were affected by the science policies of the Republic was determined by the example of Van province. Thus, the theme of the Republic and archeology was embodied in the example of Van province.

Keywords: Republic Period, Science policies, Van city, Archaeological excavation/survey

Giriş

İnsanoğlunun yerleşik düzene geçmesi, yaşayacağı bir alan haline getirilen evlerin ortaya çıkarılması onları toprağa daha çok bağlamış ve tarımın gelişmesine neden olmuştur. Tarım ürünlerinin üretilme çabası, evcilleştirilen hayvanlar, bu gayretler sonrasında bunların bakımı için harcanacak olan insan gücü, artan nüfus, su ve barınma ihtiyaçlarının sonucu yerleşimlerin kurulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna göre ilk yerleşimlerin izlerine güneybatı Asya, Mısır, İndus Nehri yakınları, Çin, And Dağları, Mississippi, Amazon, Meksika Vadisi ve Sehel'de rastlanmıştır (Woolf, 2021, s. 17, 18).

Yerleşme kavramına ait birçok tanım söz konusudur. Bunlar içerisinde, arkeoloji bilimi açısından *bir toplumun üyelerinin yaşadığı, varlıklarını sürdürdükleri ve sosyal aktivitelerini gerçekleştirdikleri süreklilik içeren bir fiziki mekân ya da mekânlar bütünü* tanımı¹ yerleşmenin arkeolojide oluşturduğu algıyı karşılamaktadır. Buna bağlı olarak yerleşme kavramının bir alan ile sınırlandırılması ve süreklilik arzı bu kavram için önem arz etmektedir. Bu bağlamda ilk kalıcı yerleşimler, MÖ. 10. bin yıllarda Doğu Akdeniz kıyılarından, Toros ve Zagros'ların batı ucuna kadar uzanan alanlarda görülürken, MÖ. 9. bin yılın ortalarında, Orta Anadolu ve Kıbrıs'ta görülmektedir (Özdoğan, 2021, s. 24, 25).

Kent, barındırdığı nüfus ile kendisine bağlı birimlerdeki nüfusa da hizmet veren ve bunun karşılığında da hizmet alan bir yerleşimdir. Kent, kırsal ile bağlantılı bir şekilde nüfusun besin ihtiyacını, ham madde gereksinimini karşılayan ve kırsaldan bağımsız hareket edemeyen bir birimdir. Kentleşme artan nüfus, nüfusa bağlı olarak elde edilecek ürünler için sulama sistemi, artı ürünlerin ticareti ve savaşlar gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalar, Ubeyd Dönemi'nin (MÖ 5900-4300) kentleşmeye geçişte prototip örnekler taşıdığını ve ilk kentleşme örneğinin ise Uruk Dönemi'nde (MÖ 4000-3100) olduğunu göstermiştir (Çevik, 2005, s. 3, 45-64). Kamusal işlevli binalar, anıtsal yapıdaki tapınaklar, depolar, pazar yerleri ve sivil yapıların olduğu surlarla çevrili bu alanlar kentleşme örneği olarak kabul edilmiştir. Güney Mezopotamya'da Uruk Dönemi'nde, özel mülkiyet ve kontrol sisteminin bir kanıtı olarak silindir mühürler, imalatın varlığına işaret eden çömlekçi çarkı, saban, siyasi bir organizasyonun varlığını gösteren anıtsal kamu yapıları bu duruma kanıt niteliğindedir. Kent kültürü yapısına öncülük eden Ubeyd kültürü ve kent kültürünün doğuşunun örneklerini taşıyan Uruk kültürü, Zagroslardan Akdeniz'e ve Basra'ya kadar yayılım göstermiştir. Bu kültürün kuzeye doğru yayılımına bakıldığında, Ilısu ve Aşağı Fırat baraj kurtarma kazıları ışığında Anadolu'daki Hassek Höyük, Hacinebi, Arslantepe ve Yumuktepe gibi yerleşimler yeni kazanımlar elde edilmesini sağlamıştır (Ay, 2021, s. 37, 42; Çevik, 2005, s. 25). Anadolu'nun coğrafi yapısı kentlerin bölgelere göre farklılık arz etmesine neden olmuştur. Buna göre, İlk Tunç Çağı'nda (İTÇ), Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde kontrolü sağlayan büyük kentlerin olduğunu, Batı ve Orta Anadolu'da büyük kentlerin çevresindeki yerleşimler üzerinde otoritesinin zayıf olduğunu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise hiyerarşik bir yapının olmadığı kırsal yerleşimler görülmüştür (Sagona-Zimansky, 2018, s. 159). Ayrıca kent ve kentleşme gibi konular uygarlığın bölgedeki varlığının işaretidir. Avcılık-toplayıcılıktan tarımla uğraşan bir topluma ve bu aşamadan da uygarlık seviyesine ulaşan toplumlara rastlanmıştır. Kent olgusunun en yüksek temsili olan devlet, bu kent olgusunun siyasi organizasyonunu ve uygarlığını fiziksel olarak temsil etmiştir (Çevik, 2005, s. 1, 2).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde MÖ. II. bin yılın başlarında bölgenin yüksek rakımlı yaylalarında kurgan türü mezarlar bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklinde olan mezar odasına sahip bu tür yapılar, tepe görünümünde olup bölgede çok fazla görülmektedir. Yüksek rakımlı yaylalarda ve otlakların bulunduğu yerlerde bu verilerin varlığı söz konusu dönemde göçebe bir toplumun varlığına işaret etmektedir. Ele geçen yazılı ve arkeolojik veriler MÖ. II. bin sonlarında bölgede yarı göçebe yaşam tarzına sahip toplulukların olduğunu göstermektedir. Kurgan türü mezarların yerini çok sayıda gömünün de için de olduğu oda mezar tipinin aldığı görülmektedir. Asur kayıtlarında ise Asur krallarının kendilerine karşı gelen gruplarla mücadele içerisinde olduğu aktarılmaktadır (Burney, 1957, s. 37; Köroğlu, 2011, s. 18, 20). Urartu Devleti'nin bölgede hâkimiyet kurması sonrası, imar politikaları izlediği ve kentleşme olgusunun kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Tuşpa (Van) merkezli bir krallık olan Urartuların sulama ve altyapı gibi sistemleri, bir kentte olması gereken en önemli sistemlerin doğudaki öncüsü olmuştur. Kent, kale, tapınak ve kanal gibi inşa faaliyetleri bu durumu destekler niteliktedir. Urartu Kralı Minua döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleri, II. Rusa döneminde altın çağını yaşamıştır. Ayanis, Kef, Karmir Blur ve Bastam gibi kentler ovalara hâkim yerlere kurulmuş sitadeli ve aşağı şehri olan yerleşimlerdir (Köroğlu, 2021, s. 71, 74). Kent ve devlet olgusunun Urartu Devleti'nin bölgede hâkim güç olana dek var olmadığı görülmektedir.

1. Cumhuriyet Dönemi Arkeoloji Çalışmalarına Dair Genel Bir Bakış

Üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olan ve Anadolu-Avrupa arasında önemli bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Anadolu coğrafyasındaki şehirlerin ortak özelliği tarihi derinliği olan bir kimliğe sahip olmalarıdır. Yaşadığımız coğrafyada kimlerin yaşadığını, yaşayan toplumların sahip olunan bu kimlikle bıraktığı uygarlığı bilmemiz gerekir. Bu bilgilere sahip

¹ Detaylı bilgi için bkz. Archeology of Ancient China.

olmamız bu coğrafyada yaşayan toplumlardan nasıl etkilendiğimizi ortaya koymuştur. Bu duruma bağlı olarak da tarih ve arkeoloji bilimine gereken önem verilmeye başlanmıştır (Özgünel, 1986, s. 897; Erten, 2023, s. 29). Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim reformları içerisinde üzerinde ısrarla durduğu Anadolu'daki kültürel zenginliğin ortaya çıkarılmasına yönelik politika, Cumhuriyet'in ilanından önce başlamış olsa da Cumhuriyet'in ilanıyla şehirlerin sahip olduğu tarihi derinliği ortaya çıkarmak için yoğun bir çaba içine girmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından önce 1920 yılında ilk açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarında Ankara'da bir kültür müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlük tarihe kaynaklık ve tanıklık eden kültür eserlerini, tarihi belgeleri toplama, koruma ve bilimsel yöntemlerle ele alıp arkeolojik eserler için müzeler açma faaliyetlerini yürütmüştür (Çığ, 1993, s. 623). 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla Anadolu'nun (günümüz Türkiye) birçok yerinde bilimsel arkeolojik kazılarının yapılması yoğunluk kazanmıştır. Yapılan kazılarda ele geçirilen/ortaya çıkarılan eserler müzelerde koruma altına alınarak sergilenmiştir. Cumhuriyet'e armağan bu şehirler bu tarihi kimliğin ayakta durmuş halidir. Bu tarihi kimlikler yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmış ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda; arkeoloji, Özdoğan'ın (2011) ifadesiyle, “Geçmiş dönemlerde yaşamış insan topluluklarının kültürel ve toplumsal düzenlerini, günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim süreçlerini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalıdır” (s. 19). Buna göre, arkeoloji bilimi bulunduğu yerdeki maddi kalıntılar üzerinden o coğrafyaya özgü olan örfü, âdeti ve efsaneleri yorumlayarak bölgeye ait kültür hafızasını zenginleştirmektedir. Bu duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde yurt dışına öğrenci gönderme politikası izlenmiş bu politika² Cumhuriyetin ilanıyla birçok alanda (arkeoloji, felsefe, fizik-kimya matematik vs.) çok sayıda ülkeye (Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan vs.) öğrenci göndererek zirveye ulaşmıştır (Ulu, 2014, s. 496, 520). Söz konusu birçok alan içerisinde arkeoloji kendine münhasır bir yer edinmiş ve bu anlamda yurt dışına arkeoloji eğitimi almak için giden öğrenciler ülkelerine döndüklerinde Türk Arkeolojisine büyük katkılar sunmuştur. Cumhuriyetle birlikte topraklarımızda bulunan tarihi ilk elden öğrenmek amacıyla, 1931 yılında Türk Tarih Kurumu (TTK), 1934 yılında Türk Arkeoloji Enstitüsü ve 1936 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin kurulması buna hizmet etmiştir.³ Ayrıca Türk Tarih Kurumu'nun bilimsel kazı çalışmaları yapmasının önü açılmış buna bağlı olarak da 1932-1938 yılları arasında Ahlatlıbel, Alacahöyük, Gavurkale ve Trakya Tümülüsleri'nin kazılarına başlanmıştır (Sevin, 2003, s. 25). Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) çalışmalarının daha hızlı ilerleyebilmesi için bir program çerçevesinde hareket edilmiştir. Bu programa göre; tarihi eser statüsünde olan belgeler ve eserler koruma altına alınmalı, kültür varlıkları devlet tarafından himaye edilmelidir. Ayrıca kurumlar; halkı, eserlere sahip çıkması yönünde yayım ve propagandalarla teşvik etmelidir. Bu programa ek olarak, müze ve kütüphanelerde bulunan eserlerin kopyaları yapılmalı, belli şehirlerde müzeler açılmalı, yabancı bilim insanlarıyla işbirliği içinde olunmalıdır. Gerekli görülen yerlerde kazı çalışmalarına başlanmalı ve devlet kurumları bu çalışmalara destek vermelidir. Arkeoloji alanında bu gelişmelerin yaşanması İlmiye Çığ'ın (1993), “Türkiye'nin arkeoloji laboratuvarı” haline getirildiği ifadesini/düşüncesini desteklemektedir (s. 517). Anadolu coğrafyasında arkeoloji anlamında bu gelişmeler yaşanırken Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve bölge sınırları içerisinde kalan Van ilinde de önemli gelişmeler olduğu görülmüştür.

2. Van İlinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar

Türkiye'nin çatısı durumunda olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey ve güney sınırları dağlarla keskin bir şekilde belirlenmiş ve iç kısımların sınırı nehirlerle çizilmiştir. Türkiye'nin dağlık ve yüksek bir bölgesi olan Doğu Anadolu, yerleşme konusunda zorluklar yaşatsa da, kendini savunma ve korunma açısından da kolaylıklar sağlamıştır. Ülkemizin en büyük kapalı havzası olan Van Gölü, bölgenin Yukarı Murat Van bölümü içerisinde kalmaktadır (Atalay-Mortan, 2003, s. 415, 477). Söz konusu bu kapalı havzada konumlanan Van ili yaşanan tarihi dönemler için önemli bir merkezdir.

Van ile ilgili ilk araştırmalar, 19. yüzyılda Friedrich Eduard Schulz'un İran'da yapacağı bir takım çalışmalara dayanmaktadır. Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'nin doğusunda ve İran'da çalışma yapması için bölgeye gönderilen Schulz'un amacı, İran'daki Zerdüşt dinine ait yazılı belgelere ulaşmak ve Van Gölü kıyısındaki Geç Antik Çağ yazarı Khroneli Moses'in bahsettiği Semiramis'in harabe kentini bulmaktır. Dönemin kaotik yapısı içerisinde devam eden Rusya ile İran arasındaki savaştan dolayı Schulz çalışma yapması gereken bölgeye gidememiştir. Van'da bir süre kalan Schulz, bu süre zarfında 42 adet çivi yazılı belgenin kopyasını yaparak Paris'e ulaştırmış, literatürde Kserkses Yazıtı olarak bilinen üç dilli yazıtın tespitini yapmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından Schulz'un Pers çivi yazısı çözümlemesinde önemli bir araştırmacı olduğu ifade edilmiştir (Salvini, 2006, s. 15, 16; Işıklı-Timur, 2022, s. 264). Schulz'un bölgedeki çalışmalarını Anadolu seyahatine çıkan Charles Texier'in araştırmaları izlemiştir. Mimar, arkeolog ve gezgin olan Felix Marie Charles Texier, Anadolu'da uzun bir süre kalmış 1833 ve 1843 yıllarında tüm Anadolu'yu dolaşmış önemli çalışmalar yapmıştır. Hititlerin başkenti Boğazköy'ün

² Detaylı bilgi için, 1416 nolu kanun, 16 Nisan 1929 tarihli 1169 sayılı Resmi Gazete'de “Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun” bakınız (Başgelen, 2011, s. 45, 50).

³ Detaylı bilgi için İnan, 1947, s. 173, 179; İnan, 1957, s. 1, 16.

tanıtılmasında önemli rol oynayan Texier 1838-39 yıllarında Van ilini de kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Van Kalesi'nde incelemeler yapan Texier, şehrin ve kalenin planını çizmiş gravürünü çıkarmıştır (Tarhan, 2011, s. 294; Kaya, 2012, s. 246). 19. yüzyılın ortalarına doğru, Fransız gezgin jeolog Hommaire de Hell, ressam Jules Laurens ile birlikte Van'ı ziyaret etmiş bu ziyaret sonrasında gravür çalışmaları yapmıştır. 1840 ların sonlarına doğru, Ninive ve Kalhu'da yaptığı arkeolojik çalışmalarıyla tanınan diplomat ve arkeolog İngiliz araştırmacı Sir Henry Layard, Van Kayalıklarını ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonrasında, Van Kalesi'nin bir betimi ile Arğişti Odası'nın çizimini gerçekleştirmiştir. Layard, aynı zamanda Toprakkale ve Meher Kapı'da incelemelerde de bulunmuştur. 1877 yılının Ağustos ayında, A. Henry Layard'a altın kaplama izlerin olduğu, döküm tekniğinde yapılan tunç eserler gösterilir. Bir taht parçasına ait olduğu ifade edilen bu eserlerin Van/Toprakkale ye ait olduğu anlaşılmış ve British Museum için satın alma işlemi yapılmıştır (Sevin, 2011, s. 422; Işıkli-Timur, 2022, s. 264). British Museum için bölgeden çıkan eserlerin satın alınmasında gayretleri olan Layard, 1870 li yıllarda yardımcısı olan Hormuzd Rassam, Van/Toprakkale'de kazı çalışmalarına başlamıştır. Araştırmacıların ifadelerine göre Hormuz'un Toprakkale'de yapmış olduğu arkeolojik çalışmalar arkeoloji disiplininin dışında gerçekleştirilmiş, alan tahrip edilmiş ve buradan çıkarılan eserler Avrupa'daki büyük müzelere götürülmüştür. 1880 lerde jeolog ve arkeolog E. Chantre Van Kalesi'nin o dönemki halinin gravürünü çıkarmıştır. 1885 yılında antika ticareti ile uğraşan Dewgant'ın Çavuştepe Kalesi'nde bulunan bir yazıtı D. H. Müller'in yayımlamasıyla kale, Lehmann-Haupt-W. Belck tarafından incelenmiş ve kalenin bir Urartu Kalesi olduğu anlaşılmıştır. 1888'de bölgede çalışma yapan M. P. Müller-Simonis Van Kalesi'nin ve şehrin Texier den sonra planını çizen ikinci kişidir (Salvini, 2006, s. 17; Tarhan, 2011, s. 294; Tarhan, 2011, s. 294; Kılıç, 2006, s. 118). 19. yüzyılın sonlarına doğru Alman seyyahlar Van bölgesini sıkça ziyaret etmeye başlamışlardır. 1890 yılında bölgede çalışmalara başlayan Sester, çivi yazılı belgeleri toplamıştır. 1891'de W. Belck, Van'ı ziyaret etmiş ve Hormuzd Rassam'dan sonra Toprakkale'de 1898-1899 yıllarında C. F. Lehmann-Haupt ile birlikte arkeolojik kazılar gerçekleştirmiştir. Urartu Devleti'nin kültür ve tarihi konusunda önemli bilgiler veren bu ikili, Urartu dilinin anlaşılması için çalışmalar yapmıştır. 20. yüzyılın başlarında I. A. Orbeli, Toprakkale'de kazı çalışmaları yapmış ve 1916'da Nikolaj Y. Marr ile bu kazılar devam etmiştir (Tarhan, 2011, s. 295; Kılıç, 2006, s. 135, 140). Yukarıda ifade edilen çalışmalar, söz konusu merkezlerin Van ilinin tarihinin anlaşılması açısından önemli merkezler olduğunu ve disiplinler arası çalışmaların bu şehrin kimliğinin aydınlatılmasında oynadığı rolün önemini ortaya koymuştur.

I. Dünya Savaşı'nın birçok bölgedeki olumsuz etkileri Anadolu coğrafyasında da görülmüş ve arkeolojik manada çalışmalar durmuştur. Dünya Savaşı öncesinde Van bölgesinde yapılan çalışmalarda ele geçen arkeolojik bulguların Avrupa Müzeleri'nde sergilendiği görülmüştür. Özellikle dilbilimsel alanda yapılan çalışmalar sonrasında bölge tekrar mercek altına alınmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında, Cumhuriyet'in ilanıyla yurt dışına gönderilen ve arkeoloji alanında eğitim alarak ülkelerine dönen genç arkeologların, alanlarında birçok kazı ve proje gerçekleştirdiğine şahit olunmuştur (Özodaşık, 1997, s. 118; Ulu, 2014, s. 496, 520). Bu bağlamda 1930'lu yıllarda Van ili arkeoloji çalışmalarında, yabancı araştırmacı furyası görülürken bu durum 1940 lar dan sonra yerini Türk Arkeologlara bırakmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında bölgede arkeolojik kazılar hız kazanmış ve Van ilinin tarihi için önemli bir merkez olan Tilkitepe Höyüğü'nde arkeolojik kazılar yapılmıştır. Van Gölü kıyısında bugünkü Van havalimanı sınırları içerisinde kalan höyük, Kalkolitik ve Tunç Çağları tarihlendirmesinden ötürü Van'ın tarihi için önem arz etmektedir. Tilkitepe Höyüğü'ndeki ilk arkeolojik çalışmalar 1899 yılında W. Belck tarafından yapılmış kazı, Berlin Antropoloji Topluluğu nun destekleriyle gerçekleştirilmiş ve İngiliz Ataşesi olan L. W. King tarafından 1913 yılında bu çalışmanın yayımı yapılmıştır. Ankara Üniversitesi'nde çalışan E. B. Reily 1937-40 yılları arasında Tilkitepe Höyüğü'nde kazılar gerçekleştirmiş ve 1940 yılında bu kazının raporlarını yayımlamıştır. İlerleyen yıllarda Brown ve Harvard Üniversiteleri bölgede kazı çalışmaları yürütmüştür. 1939 yılında Amerikalı arkeolog K. Lake; Van Kalesi, Kalecik ve Tilkitepe'de kazılar gerçekleştirmiştir (Tarhan, 2011, s. 295; Kılıç, 2022, s. 25, 34). Van il merkezinin 8 km kadar kuzeybatısında bulunan Kalecik mahallesindeki Kalecik'de, 1938-39 yılları arasında K. ve S. Lake tarafından arkeolojik kazı yapılmış ve bu bağlamda İlk Tunç Çağı'na (MÖ 3500-2000) tarihlendirilen verilerle karşılaşılmıştır. Bir Urartu yerleşimi olan Kalecik'de, Urartulardan kalan dikili taşlar ile taş halkalar bulunmakta ve yine Urartu dönemine tarihlendirilen nekropol yer almaktadır (Kılıç, 2022, s. 57, 58; Yılmaz, 2011, s. 2; Kılıç, 2006, s.125, 127). 1944 yılında İstanbul Üniversitesi'nin Van'da düzenlediği bir etkinlik kapsamında, bilimsel toplantılarda Türk bilim insanları, Van'daki arkeolojik çalışmalar üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Burney'in 1956 yılındaki bölgedeki çalışmaları bölgeye olan ilgiyi artırmış ve bunun sonucunda 1959 yılında A. Erzen, E. Bilgiç, Y. Boysal ve B. Öğün tarafından başlatılan incelemeler ve sistematik arkeoloji kazıları Türk Arkeologlar tarafından günümüze kadar devam etmiştir (Tarhan, 1985, s. 186, 187; Tarhan, 2011, s. 295, 296).

Van ilinde yapılan kazı çalışmalarının yanı sıra şehrin dört bir tarafında geniş ölçekli yüzey araştırması da yapılmıştır. C. A. Burney'in 1950 li yıllarda gerçekleştirdiği yüzey araştırması Anadolu'nun doğusunu da içine alacak bir şekilde uygulanmıştır. Buna göre 1956 yılında İngiliz bilim insanı C. A. Burney, Urartu Krallığı'nın başkenti olan Van Kalesi ve Höyüğü'nde

incelemeler yapmıştır. 1956-57 yılları arasında yapılan bu çalışmalarla bölgede Urartu Devleti'ne ilgi artmıştır (Tarhan, 2011, s. 295). Anadolu coğrafyasında bulunan birçok Urartu yerleşiminin ortaya çıkarılmasında payı olan İngiliz arkeolog C. A. Burney, Van ili sınırları içerisinde de mesai harcamış ve buradaki yerleşimleri saptamıştır. 1950 li yıllarda bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmalarında belirlediği bu merkezler arasında Van il sınırları içerisinde bulunan Toprakkale yerleşimindeki Urartulara ait kalıntıları kayıt altına almış ve geriye çok az bir kalıntının kaldığını ifade etmiştir. Saptadığı yerleşimler arasında Urartuların önemli merkezlerinden olan Van-Özalp karayolu üzerinde İran'a giden transit yol güzergâhında bulunan Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri de Burney tarafından incelenmiştir. Burney, Urartulara ait bu kalelerin bir planını çizmiş ve duvar yapılarının teknik özelliklerinden bahsetmiştir. Van Gölü'ne yakın bir konuma sahip, küçük bir yerleşim alanı olan Kalecik Kalesi, Burney tarafından incelenen bir diğer merkezdir. 1938-39 yıllarında kazısı yapılan kale, sığır tepesi olarak bilinen bir kaya parçasının kuzeyinde bulunmaktadır. Burney'in incelediği bir diğer merkez Urartu Krallığı'nın krâli merkezi olan ve 1939 yılında K. Lake tarafından kazısı gerçekleştirilen Van Kalesi Höyüğü'dür. Bu yapı Burney tarafından "Van Kale Höyük" olarak kayıt altına alınmıştır (Burney, 1957, s. 42, 45; Kılıç, 2006, s. 125, 148). Burney'in bu çalışması sonrasında, Cumhuriyet Dönemi'nin yetiştirdiği A. Erzen, E. Bilgiç, Y. Boysal ve B. Ögün gibi bilim insanları tarafından höyüğün önemli bir merkez olduğu ifade edilmiş ve ilerleyen yıllarda bu höyükte arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir (Tarhan, 1985, s. 186, 187).

Burney, Van ilinin kuzeydoğusunda bulunan Gürpınar ilçesindeki bir höyüğü de kayıt altına almıştır. Gürpınar'ın doğusunda Otbiçer Mahallesi sınırları içinde kalan İremir Höyük'ün İlk Tunç Çağı ve Demir Çağları malzemesi içerdiği bilgisini vermiştir. Söz konusu höyükte ilerleyen yıllarda kurtarma kazıları başlatılmıştır.⁴ İlçe sınırları içerisinde kalan önemli bir diğer merkez Çavuştepe Kalesi'dir. Kale, Urartu Kralı II. Sarduri'nin şehri anlamına gelen *Sardurhinili* olarak da bilinir. Burney'in vermiş olduğu bilgiler, kalenin geniş bir alana sahip oluşu ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda kaledeki taş işçiliğini de içermiştir. Bunun neticesinde bu kaliteli duvar işçiliğini Van Kalesi ve Toprakkale ile karşılaştırmıştır. Kalenin hem ovalık alan hem de Başkale'ye giden yol ağı üzerinde kontrolü sağlamak için kurulduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, kalenin içerisindeki sarnıç, kule ve duvar yapıları hakkında bilgi vermiştir (Burney, 1957, s. 46). Burney tarafından ziyaret edilen ve saptanan bir diğer höyük Van ilinin 34 km kadar kuzeydoğusunda Erçek Gölü'nün yakınında bulunan Karagündüz Höyüğü'dür (Burney, 1958, s. 178). Karagündüz Köyü sınırları içerisinde kalan höyük, Erçek Gölü'nün yükselmesi sonrasında su altında kalma tehlikesi yaşamıştır. İlk Tunç Çağı ve Demir Çağları dönemi arkeolojik verilerinin olduğu höyükte ilerleyen süreçte kurtarma kazıları yapılmıştır. Söz konusu höyükte Pers/Akhaimenid Dönemi'ne ait verilerin ele geçmesi Van ilinin zengin tarihi bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Van'ın güney tarafında kalan ve Edremit ilçesine 12 km mesafede olan Elmalık Mahallesi küçük bir Urartu kale ve yerleşimine sahiptir. Zivistan Kalesi olarak bilinen bu yerle ilgili olarak Burney, kalenin büyük kesme taş bloklardan oluştuğunu belirtmiştir. Kalenin sur duvarları ve sarnıcı hakkında bilgiler vermiş, kalenin büyük bir tahribata uğradığını aktarmıştır. Araştırmacı tarafından incelenen bir diğer yapı, Van ili Gevaş ilçe sınırları içerisinde kalan bir Urartu Kalesi olduğu ifade edilen Hişet Kalesi'dir. Denize hâkim bir konumdaki sırtın üzerinde konumlandırılan kale, karakteristik blok yapılarıyla bir Urartu Kalesi'dir. Söz konusu bu blok taşlardan çok azının günümüze kadar geldiği görülmüştür (Burney, 1957, s. 45, 47; Burney-Lawson, 1960, s. 177, 181; Kılıç, 2006, s. 124). Burney, Van'ın kuzey kesiminde kalan Çaldıran, Erciş ve Muradiye ilçelerinde bulunan tarihi yapılar ile ilgili bilgiler vermiş ve bu yapıları kayıt altına almıştır. Burney'in bilgi verdiği, kayıt altına aldığı ve etkilendiği kalelerden biri Muradiye ilçe sınırları içerisinde bulunan Körzüt Kalesi'dir. Korunabilen duvar yüksekliği 8 m olan kale geniş bir alana sahiptir. Körzüt Kalesi'ndeki blok taşların daha pürüzlü olması bu kalenin Çavuştepe Kalesi'nden daha önce yapıldığını göstermiştir. Bir dış sura sahip olan kalenin kule yapılarını da içerdiği anlaşılmıştır. İlçenin kuzey tarafında kalan bir diğer yapı, Muradiye Kalesi'dir. Kale, MS 16. yüzyıl kalıntıları ile kendini ifade ediyor olsa da batı ve kuzeybatı taraflarında kesme taşların işçiliği, blokların boyutları yapının karakteristik bir Urartu Kalesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca çivi yazılı belgelere ait yazıt parçalarının varlığı bu durumu desteklemektedir. Burney'in bölgede kayıt altına aldığı diğer kaleler Keçikıran ve Çaldıran Kaleleridir. Söz konusu bu kaleler küçük boyutlara sahip ve Urartu dönemine tarihlendirilmektedir. Keçikıran Kalesi'nin, Deliçay Kalesi ve Zernaki Tepe yerleşimiyle aynı yapıım tekniğine sahip kriklopik tarzda inşa edildiği aktarılmaktadır. Erciş ilçesinde bulunan Deliçay Kalesi, nehrin sol yakasında Van Gölü'nün güney tarafında yer almaktadır. Kalenin kuzey uç kısmının akropol olabileceği ama günümüz yerleşimlerinden ötürü bu izlerin yok olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimin batı tarafında azda olsa duvar kalıntılarının olduğu ve güneye doğru bu kalıntı izlerinin takip edildiği görülmektedir. Kriklopik tarzda inşa edilen duvar kulelerle desteklenmiştir. İlçe sınırları içerisindeki bir diğer merkez Zernaki Tepe Antik Kentidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde alışılmışın dışında bir şehir yapısına sahip olan yerleşim, düzenli ızgara plan yapısına sahiptir. Ovaya eğimli hâkim bir tepe noktasında bulunan şehirde, her bir yapı 18 m², duvarlar 1,25 m. kalınlıkta, 7 m genişliğindedir. Şehrin ana caddesi dışındaki her bir sokak 5 m. genişliğe sahiptir. Kentin tam olarak bitirilemediği ve tarihlendirme konusunda kesinlik arz etmediği söylenmesine rağmen Urartu Dönemi'ne yakın bir tarihi

⁴ Detaylı bilgi için Kılıç, 2022, s. 39, 50 bakınız.

bulunduğu ifade edilmektedir (Burney, 1957, s. 47, 50; Kılıç, 2006, s. 118, 122, 132, 135). Burney sadece yerleşim merkezlerini kayıt altına almakla kalmamış aynı zamanda Van Müzesi'nde bulunan Ernis'den getirilen çanak çömlekleri incelemiş ve ilk Tunç Çağı'na tarihlendirmiştir (Burney, 1958, s. 172, 178).

Yukarıda ifade edilen araştırmalar ışığında bölgede yapılan çalışmalarda da görülüyor ki, Urartu Devleti'nin bölgedeki varlığı kentleşme olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bölgedeki yol ve yol ağları kentlerin yer seçiminde ve kentlerin kurulmasında önemli kriterlerden biri olmuştur. Eski çağlarda da günümüzde de bilinen ve belli amaçlar için kullanılan yollar önemlidir (Lynch, 2021, s. 55). Bilindik olan söz konusu bu yollar/rotalar bir ulaşım aksı oluşturmanın yanında kent/kale gibi yerleşmelerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Demir çağlarında kentleşme olgusuyla birlikte, Urartu Krallığı döneminde tarım arazilerinin ve hayvancılığın yoğun yaşandığı yerlerde, güvenlik ve savunma amaçlı stratejik noktalarda, büyük ölçekli kentler kurmanın yanında, küçük ölçekli kalelerde kurulmuştur. Büyük ölçekli yerleşimlere krâli başkent Van Kalesi ve çevresi ile bir diğer krâli başkent Toprakkale örnek verilebilirken, şehrin doğusunda ve ticaret yolları üzerindeki Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleri, güneyinde Zernaki Tepe, kuzeyinde hem ticaret hem de ovalık alanlar üzerinde kurulu olan Çavuştepe Kalesi örnek olarak verilir (Eriçok, 2019, s. 182, 184). Bununla birlikte kentleşme yapısı içerisinde sulama sistemlerinin önemi bir şehir için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Urartu Devleti ile Van ilinde başlayan ve günümüzde de yansımaları devam eden bu sulama sistemleri baraj, kanal ve göletlerden oluşmaktadır. Bahse konu bu yapılar içerisinde Minua Kanalı önemlidir. Kanal 48 km uzunluğa sahip Gürpınar Yukarı Kaymaz Köyü'nden başlayarak Van'a ulaşmaktadır. Bağ, bahçe sulamasında ve artan nüfusun su ihtiyacını karşılamada kullanılmış olan kanalla Van ili bahçe-şehir kültürüyle de anılmıştır (Erdoğan, 2017, s. 12, 19).

Görünüşleri sıradan olsa bile kentlere bakmak, kentlerin mimari öğelerine dokunmak ve kent tasarımının okunaklılığı heyecan verici bütünsel bir dokudur. Mekânsal, nüfus ve yönetsel yapılanmanın yanında ekonomik, toplumsal ve idari yapılanma ile bir ortak yaşam alanı oluşturma kent ve kent yaşamı işaret etmektedir. Bu bağlamda bölgedeki kent olgusunun Urartu Krallığı döneminde başlaması bu dönemde krâli merkezlerde ve büyük yerleşimlerde kent yapısının hissedildiğini ortaya koymuştur. Bölgedeki krâli merkezlerden ve yerleşimlerden uzaklaştıkça bu kent olgusunun silikleşmeye başladığı görülmüştür.

Sonuç

29 Ekim 1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Cumhuriyeti ilanı ile bilimsel anlamda çalışmalar yoğunluk kazanmış ve bu minvalde adımlar atılmıştır. Anadolu coğrafyasında arkeolojik kazıların sayısının artması, yurt dışında eğitim alması için gönderilen öğrencilerin döndükten sonra bu alanda çalışmalarını hızlandırması önem arz etmektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalar, Anadolu'nun tarihine ışık tuttuğu gibi çalışma yapılan bölgenin ve şehrin tarihini aydınlattığı bir gerçektir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmalar ışığında Van ilinin engin tarihi bir derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Tarihi çağlarda yerleşim görmüş olan şehir, söz konusu bu yerleşim yerlerine ait sosyal, kültürel yapıyı günümüze taşımıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi ve Van ilindeki araştırmalar 19. yüzyıldan itibaren başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Van'daki ilk araştırmalar seyyahlar tarafından yapılmış daha sonra arkeoloji bilgisine sahip araştırmacılar tarafından da devam ettirilmiştir. Burada yapılan arkeolojik çalışmalar eski çağlardan itibaren şehrin yerleşim gördüğünü ve Urartu Devleti döneminde de başkentlik yaptığını göstermiştir.

Bölgedeki söz konusu araştırmalar ve arkeolojik veriler, Urartu Devleti'nin Doğu Anadolu ve Van'daki varlığına kadar ki süreçte burada göçebe, yarı göçebe ve aşiretler şeklinde bir organizasyonun olduğunu göstermiştir. Urartu Devleti'nin bölgedeki varlığı siyasi bir oluşumu sağlamış, devlet olgusu ve buna bağlı olarak da kentleşme yapısını ortaya koymuştur. Urartu Devleti sahip olduğu sınırlar içerisinde kent, kale, tapınak ve sulama sistemleri gibi bir şehrin ihtiyacı olan imar faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Van ilinin tarihi dönemlerinde kurulan/inşa edilen yapılar (kent, kale, tapınak vs.) ilin kentsel görünümünün örneklerini teşkil etmiştir. Bölgedeki araştırmalar ışığında küçük ve büyük ölçekli yerleşimlerin gerek göl, nehir gibi su kaynaklarının yakınında gerekse de yol ve tarım arazileri gibi ekonomik kaygıların taşındığı hâkim alanlara kurulduğunu göstermiştir. Bu kurulum o dönem için şehirlerin yukarıda ifade edilen yerlerin çevresinde gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur. İmar faaliyetlerinin gelişmesi sulama sistemlerinin yaygınlaşmasını sağlamış ve bu durum Van ilinin peyzajının gelişmesine neden olmuş ve günümüzde de bunun yansımaları görülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nde arkeolojik çalışmaların bölgede yoğunlaşması ve yapılan çalışmalar sonucunda Van ilinin bugün Urartu Krallığı'nın yerleşim alanı ve yönetim başkenti olarak hatırlanmasını sağlamıştır. Urartu Krallığı'nın Van ili özelinde şehre bırakmış olduğu arkeolojik miraslar (Ayanis Antik Şehri, Çavuştepe Kalesi, Toprakkale, Meher Kapı, Van Kalesi Höyük vs.) şehrin kimliğini oluşturmuştur. Bu durumun yanı sıra bölgede 1950 li yılların sonuna kadar Türk Arkeologlar tarafından

arkeolojik çalışmaların yapılamaması bölgede oluşturulmak istenen kurumsal arkeolojinin gecikmesine neden olmuştur.

Bölgenin arkeolojik değerinin ortaya çıkmasıyla bölge bazlı yapılacak olan çalışmalar için merkezler kurulmuştur. Arkeolojik çalışmaların sayısının fazla olmasından ötürü ilerleyen yıllarda VANTAM'ın (Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi) kuruluşu bu durumu destekler bir örnektir.

Bu çalışmalar ışığında yerleşim ve kentleşme için ortaya çıkarılan arkeolojik verilerin incelenmesi, okunması ve yorumlanması arkeoloji biliminin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yapılan çalışmalar, tarih ve arkeoloji alanında inceleme/araştırma yapması için açılan kurumlar hem Van özelinde Türk Arkeolojisinin kurumsallaştığını hem de bu süre zarfı içerisinde arkeolojinin bir devlet politikası şeklini aldığını göstermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ve onun bakış açısı ikliminde gelişim gösteren Türk Arkeolojisi yüzüncü yılında da bu düşünce ikliminden kopmadan yoluna devam etmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 2022 yılı itibarıyla paylaştığı veriler, ülkemizde yerli ve yabancı bilim insanları tarafından 600 üzerinde gerçekleştirilen kazının desteklendiğini göstermiştir.⁵

Kaynakça

- Atalay, İ. & Mortan, K. (2003). Doğu Anadolu Bölgesi. *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İnkılap Yayınları.
- Ay, E. (2021). Yakın Doğu'da kentin doğuşu, yayılımı ve Yukarı Dicle Bölgesi (Kuzey Mezopotamya) kentleşme süreci. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 34-50.
- Başgelen, N. (2011). *Atatürk'ün yurt dışına öğrenci gönderme projesi ve eskiçağ bilimleri alanında ilk yetişenler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Burney, C. A.-Lawson, G. R. J. (1960). Measured plans of Urartian fortresses. *Anatolian Studies*, 10, 177-196.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the chalcolithic and early bronze age. *Anatolian Studies*, 8, 157-209.
- Burney, C. A. (1957). Urartian fortresses and towns in the Van region. *Anatolian Studies*, 7, 37-53.
- Chang, K. (1968). Archeology of ancient China. *Science*, 162 (1), 519-526.
- Çevik, Ö. (2005). Arkeolojik kanıtlar ışığında tarihte ilk kentler ve kentleşme süreci kuramsal bir değerlendirme. *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.
- Çığ, İ. M. (1993). Mustafa Kemal Atatürk und die Archäologie in der Türkei. *Istanbul Mitteilungen*, 43, 517-522.
- Erdoğan, S. (2017). Minua Kanalı (Şamran) ve Tariria bahçesi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 11-24.
- Eriçok Keleş, A. (2019). Van Gölü Havzasında kültür rotası örnekleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 179-199.
- Erten, E. (2023). Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin arkeolojiye bakış açıları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)*, 21-33.
- İşıklı, M. & Timur, V. (2022). 30. Yılına doğru Ayanis kazıları ve Urartu arkeolojisi. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 263-294.
- İnan, A. (1957). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kuruluş hazırlıkları üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-16.
- İnan, A. (1947). Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna dair. *Belleten*, 11 (42), 173-179.
- Özdoğan, M. (2011). *50 soruda arkeoloji*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

⁵ <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-337725/2022-yili-kazi-ve-yuzey-arastirma-faaliyetleri.html> Erişim Tarihi: [27.03.2023].

Özdoğan, E. (2021). Yerleşikliğin tarihi bağlamında kentleşme. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 22-33.

Özgünel, C. (1986). Cumhuriyet dönemi Türk Arkeolojisi. *Belleten*, 50 (198), 895-914.

Kaya, M. (2012). Charles Texier'in seyahatnamesine göre 19. yüzyılda Anadolu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik durumu. *Gazi Türkiyat*, 1 (10), 245-262.

Kılıç, S. (2022). *Van Gölü çevresinde başlangıcından MÖ III. binyıl sonuna kadar arkeolojik bulguların değerlendirilmesi* (Tez No. 756335). [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kılıç, S. (Ed.) (2006). *Van 2006 kültür ve turizm envanteri I tarihsel değerler*. Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Köroğlu, K. (2021). Urartu'da kentleşme: Doğu'da devletin değişim çabası. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 68-81.

Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve aşiretler. K. Köroğlu-E. Konyar (Ed.), *Urartu Doğu'da değişim* (s. 10-45) içinde. Yapı Kredi Yayınları

Lynch, K. (2021). *Kent imgesi*. (İrem Başaran, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1960).

Özodaşık, M. (1997). *Cumhuriyet eğitiminde yeni bir nesil yetiştirme çalışmaları (1923-1950)* (Tez No. 61558). [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Sagona, A. & Zimansky, P. (2018). *Arkeolojik veriler ışığında Türkiye'nin en eski kültürleri MÖ. 1.000.000-550*. (Nezih Başgelen, Sim Erik Belik, Margaret Payne, Harun Taşkiran, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2009).

Salvini, M. (2006). *Urartu tarihi ve kültürü*. (Belgin Aksoy, Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1995).

Sevin, V. (2011). Demir çağı Urartu Devleti. *Arkeoatlas Dergisi*, 1, 422-426.

Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya başlangıcından Pers egemenliğine kadar*. İletişim Yayınları.

Tarhan, T. (2011). Başkent Tuşpa. K. Köroğlu-E. Konyar (Ed.), *Urartu Doğu'da değişim*. (s.256-295) içinde. Yapı Kredi Yayınları.

Tarhan, T. (1985). Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehrinin tarihi-millî park projesi üzerinde ön çalışmalar. *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. İzmir, 179-204.

Ulu, C. (2014). 1416 sayılı ecnebi memleketlere gönderilecek talebe hakkında kanun ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamaları. *Tarih Okulu Dergisi*, XVII, 495-525.

Yılmaz, H. (2011). Van-Kalecik (Urartu) toplumunun erişkin bireylerinin paleopatolojik analizi. *Belleten*, LXXV (272), 1-18.

Woolf, G. (2021). Antik kentler nasıl inşa edildi. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 14-21.